Několik poznámek k vlivu A. Bloka na ruskou a sovětskou prózu

Marta Čížková

Vliv Blokovy poezie zasáhl hluboce již ruskou prózu předrevoluční. Portrét zpozemštělé krásné neznámé situovaný do sugestivně vylíčeného velkoměsta za všech ročních období, v žlutých a fialových stmíváních, večerech a nocích podmalovaných mnohovýznamnou hudbou v restaurantech ovlivnil mocně některé prozaiky. A. Tolstého zasáhlo Blokovo líčení Petrohradu, osudového ženského typu, lásky jako spásného citu nejen v předrevoluční próze /např. v románu Chromoj barin! "... Vstoupila dáma... v šustivých hedvábných šatech s šedohnědým kožišinovým přehozem... Měla prudké pohyby spoutávané šatem... vstala, až hedvábí zašustilo .... nedostupná a neobyčejná..."[1], ale i v úvodním dílu epopeje Choždenije po mukam, zvláště v jeho první redakci. Románová prvotina Paustovského Romantiki, kniha o předvečeru revolucí, je ovlivněna Blokem zásadně: nejen podobností dvou ústředních ženských postav - nadpozemsky čisté Chatidže a dravé, smyslné herečky Nataši - ale i základní atmosférou románu, která připomíná prekatastrofické ladění Blokovy předrevoluční poezie. Blokův vliv na ženské postavy próz Paustovského byl trvalý.

Vliv Blokova předrevolučního básnictví zasahuje hluboko do sovětské prózy romantického typu. Jsou jím poznamenány hrdinky jediného důsledného romantika A. Grina, který ovšem vstoupil do literatury ve znamení moderny, podobně jako M. Prišvin, v jehož tajemné "vězeňské nevěstě" skryté pod závojem /román Koščejeva cep/ nejenže spatřujeme rysy Blokovy Neznakomki, ale její další vývoj je svérázným napl-

něním blokovského "Izmeniš´ oblik ty..."[2], realistickým rozvinutím, epizací. Pod vlivem Blokovým tvoří své ženské postavy Prišvin i v letech třicátých /viz např. nepojmenovanou tajemnou lásku hlavního hrdiny prózy Žen´- šen´/. Pozoruhodné je souznění prózy Buninovy s Blokovou lyrickou poezií. Paralela s blokovským obrazem světa se u Bunina objevila výrazně až v porevoluční povídkové tvorbě, kdy se sugestivní Blokova lyrika především 3. období stala adekvátní Buninovu stesku po nenávratném ráji ruského domova. V řadě povídek Bunin evokuje a konzervuje zaniklý svět mondénní ruské velkoměstské společnosti. Blokovu Neznakomku, krásnou dámu sestoupivší na tento svět, cynickou i milující, femme fatale i něžně milující děvčátko poznáváme v celé galerii postav, podle nichž Bunin většinou nazýval své povídky /Ida, Antigona, Heinrich, Natali .../. Realista Bunin zalidnil ženami venkovské usedlosti, ale především velkoměstské ulice, hotelové haly, pokoje, zářícími lustry osvětlené restauranty, pohodlná lůžková kupé mezinárodních rychlíků /viz postava nebezpečné Leighové v povídce Heinrich: "... zlostně na něho hleděla černýma očima strašnýma ve své nádheře... přitiskla se k němu svíjejícím se tělem, křečovitě ho objala a oči se jí blýskaly, když ho líbala a kousala hned do rtů, hned do tváří..."[3]/. Se zobrazením vášně souvisí u Bunina stejně jako u Bloka motiv cikánského živlu /Blok: "A monisto brenčalo, cyganka plyasala I vizžala zaje o ljubvi"[4] - Bunin: "... byl jsi v chambre separée s nějakou společností, s cikány - ... ty Štopy a Gruši a jejich fatální oči ... Když začne při taburině vyhazovat zpod sukně malé střevíčky a potřásat dlouhými stříbrnými náušnicemi - neštěstí je hotové."[5]/. V této linii Buninovy povídkové tvorby je typické submisivní postavení muže. Vášeň, láska je v těchto povídkách často navozována hudbou, podobně jako u Bloka /Blok: "Gde-to peli smyčki o ljubvi... I sejčas že v otvet čto-to grjanuli struny,

Isstuplenno zapeli smyčki..."[6]; Bunin: /při vzpomínce na velkou životní lásku vypravěče povídky Ida/: "Orchestrión, který do tohoto okamžiku v dáli cosi neurčitě a zastřeně chrčel, pojednou heroicky, vítězoslavně a hrozivě zahřímal"[7]/.

Blokův vliv na prózu byl nepochybně vyvolán i tím, že se v jeho lyrice projevovaly epické tendence, které vyvrcholily ve 3. období nejen v tvorbě poematické, ale ve zjevné epizaci lyriky. Ale až v poémě Dvenadcat', v závěru tvůrčí existence, realizoval Blok své úsilí o vytvoření "objektivirovannogo liričeskogo obraza-charaktera"[8]. Podařilo se mu překlenout problém eposu a lyriky. Nešlo mu pouze o ozvláštnění, ale dovedeme-li tuto synkretizaci ke krajnímu zobecnění - o historický osud ruské kultury, osud lidu, osud člověka v revoluci. Neobyčejně vyvinutý smysl pro dějinný vývoj a pro úlohu lidového hrdiny v něm přiměl básníka k maximálnímu využití prozaismů. "Tragičeskije obrazy dvenadcati s ich složno razrabotannym ličnostnym načalom... na epičeskoj osnove istorii kak by vychodjat iz granic liriki, 'vspleskivaja v prozu'."[9]

Problematikou prózy jako druhu se Blok zabýval dávno a intenzívně. Uvažoval o tom, že: "Poet, otnosjaščijsja svysoka k prezrennoj proze, kak-to terjajet pod soboj počvu, mertvejet i govorit ne polnym golosom, daže obladaja talantom. Naši prozaiki Tolstoj, Dostojevskij ne otnosilis' svysoka k poezii, naši poety Tjutčev, Fet ne otnosilis' svysoka k proze. Nečego govorit', razumejets ja, o Puškine i Lermontove."[10] Blok usiluje o využití poetických postupů v próze pro adekvátnější postižení nejjemnějších hnutí lidské duše, tedy v povahokresbě. V umění vyjadřujícím živelnost jde naopak o epizaci subjektu lyriky.

Zkoumáme-li poému Dvanáct z hlediska jejího působení na sovětskou prózu let dvacátých, máme před sebou nepřeberné

možnosti. Z. Mincová vyslovila mínění, že na úvodním kontrastu poémy je vystavěna celá sovětská próza dvacátých let. Není sporu o tom, že jen obtížně bychom hledali v próze o revoluci a občanské válce motiv, který by v té či oné podobě nebyl obsažen v úsporné zkratce poémy, této velkolepé, nepřekonané, tragické, historické i filozofické a zároveň, podle mínění V. Žirmunského, milostné básně, neboť Blok zůstal i zde milostným lyrikem.

Blok především ovlivnil sovětské prozaiky základním projetím revoluce jako očistného živlu. Základní tonalita romantických próz Ivanovových, Lavreňovových je stejná jako ladění Blokovy poémy, obdobný je u nich i konflikt rozumu a srdce. Také styl plný paradoxů a kontrastů pregnantně charakterizující skutečnost neustálenou nás přivádí k Blokovi. Lavreňov někdy užívá dokonce totožných prostředků jazykových: "Chumelivý vítr trylkoval ve stříbrných vánicích... a lidem, kteří odchazeli vánicovým rmutem, svištělo nebe nad hlavou. Snad skučel zuřivý vítr, snad hvízdaly v patách za nimi dotěrné nepřátelské střely..."[11] "Vítr běsní, hvízdá a fičí a sype strážnému do rukávů sněhové vločky... Sníh..."12 "... urputné nárazy větru, který s rostoucí silou běsnil a burácel... Leták na zdi domu se z kraje odtrhl; vítr vlezl pod něj a nafukoval papír, aby jej oderval od zdi a zatočil s ním nad domy."[13] Povídka Vítr už názvem a příjmením hrdiny vyjadřuje Lavreňovovo pojetí revoluce.

Velmi často nacházíme v sovětské próze dvacátých let variace na starozákonní motiv hledání země zaslíbené, který patří k dominujícím v poéme. Konkrétní a zároveň symbolický pochod do země zaslíbené je syžetotvorným postupem v próze A. Malyškina Padenije Daira. Blíže Blokovi, u něhož kolektiv dvanácti gardistů prochází vývojem /na zacátku 2. hlavy "Idut dvenadcat' čelovek... V zubach cygarka, primjat kartuz,

Na spinu b nado bubnovyj tuz"[14]; hlava dvanactá začíná: "... Vdal´ idut deržavnym šagom..."[15]/ k revoluční uvědomělosti a kázni, k potlačení osobního zájmu ve jménu revoluce, je A. Serafimovič v líčení pochodu Tamanské armády /Železnyj potok/, kde je neuspořádaná, různorodá masa během strastiplné pouti zocelena, stmelena a převychována. Romantizovaný portrét "ogromnogo kočev´ja", v němž je člověk vstřebán masou, je předjatím v sovětské literatuře tak častých portrétů kolektivu. Dvanáct gardistů směřuje "vdal´", tedy v pochod k revoluci světové, jež je snem tolika hrdinů rané sovětské prózy /viz originální "toskujuščij ubijca" Sidorov z Babelova Solnca Italii nebo Lavreňovův Jevsjukov: "... to je přece revoluce... za pracující celého světa! ..."16 aj./.

Portrét masy ovlivnil především romantickou prózu s hrdinou kolektivním. Portrét davu ovšem nepředstavuje novum v literatuře světové ani ruské /vzpomeňme namátkou na závěr Zolova románu Nana s šílejícím davem Pařížanů volajících: "Na Berlín!", na jehož pozadí umírá slavná kurtyzána, nebo na zástup manifestujících dělníků v Gorkého Matce, který už není pouhým pozadím, ale hlavním aktérem scény prvomájové manifestace, apod./. Kontrast davu a jednotlivce je dokonce závažným motivem světové prózy let desátých a důležitým motivem rané sovětské prózy. V sovětské literatuře jde především o portrét kolektivního hrdiny revoluce, o zobrazení masy se zdravým, moudrým třídním instinktem. Možnosti tohoto hrdiny se vyčerpaly v 1. polovině dvacátých let. Sovětská literatura se obrátila k nosnějšímu konfliktu, k individuálnímu osudu na pozadí historického zvratu. Ale i ten najdeme v Blokově poémě v epizodách o ubohém Petruchovi a jeho milostné tragédii. Problém masy a jednotlivce s ní splývajícího, anebo problém touhy individua po splynutí či nemožnost takového absolutního ztotožnění byl po celé desetiletí

jedním z ústředních motivů prózy let dvacátých i prózy pozdější. /Babelův cyklus Konarmija, Fedinovy romány Goroda i gody, Brat´ja, Kaverinův román Chudožnik neizvesten, epopeje A. Tolstého Chožděnije po mukam, Šolochovův Tichý Don, atd./

Mistrovskou konkretizací dvanácti rudých gardistů, kterým "Na spinu b nado bubnovyj tuz!", dvanácti vyděděnců, kteří po strádání v nepřátelském světě /či po letech narušování zákonů tohoto světa?/ nacházejí možnost tvořivé seberealizace v revolučním boji, je např. cyklus Babelův. Hledání vlastní, soukromé spravedlnosti v revoluci, jak ji hledá tragický vrah Petrucha /"Ty leti, buržuj, vorobyškom, Vyp´ju krovušku Za zaznobušku Černobrovušku..."[17]/ realizuje se nejdramatičtěji a nejkonfliktněji /viz povídky Sol´, Priščepa/ tam, kde hrdinové berou spravedlnost do vlastních rukou a inadekvátně trestají za své osobní žaly a prohry. Ve velké trestající revoluci realizují i své malé osobní msty, neboť milují konkrétnost.

Blokův zájem o nový sociální typ vznikající na přelomu dvou sociálních epoch byl dále sovětskou prózou hluboce psychologicky rozvinut. Dvanáct gardistů vzešlých ze společenské spodiny a nabyvších během pochodu důstojnosti /"mernyj šag", "deržavnyj šag"/, individualizovaný portrét hrdiny /Petrucha/, jehož osobní příběh tvoří milostnou linii poémy, reprezentují Blokův analytický, jasnozřivý pohled na nového člověka. Prostý a přímočarý Petrucha je "odnoljub", jeho příběh rozehraný na minimální ploše není zjednodušený a jednoduché nejsou ani charaktery obou milenců. Petrucha je schopen silného citu k jediné ženě, k lidovému ideálu ženské krásy, k lidové "femme fatale" /"tolstomorden´kaja" atp./. Takové ženské typy byly pak hojně prozaizovány v sovětské próze 20. let.

Záře svatosti závěru poémy je např. pronikavě "zvěcněna" a převedena do prózy v Babelově povídce Pan Apolek v podobě symbolického uvedení prostých sedláků na nebesa anebo aspoň na svaté obrazy vesnického kostela.

Vliv poetiky poémy na sovětskou prózu nelze zúžit pouze na problém migrace poetických postupů do struktury prozaických žánrů. I lidový vypravěč poémy byl bohatě rozvinut v subjektivizovaných formách vyprávění v novátorské próze dvacátých let.

Blokova poéma se nám tedy jeví jako zdroj nejrůznějších inspirací. Nebylo by ale výstižnější konstatovat, že Blok svým citlivým smyslem pro dějinný vývoj a pronikavou znalostí Ruska a ruského člověka pozdější rysy sovětské prózy ve své poémě jasnozřivě anticipoval? Velký romantik revoluci jednoznačně uvítal. Přijetí revoluce však neznamenalo její zjednodušení. Ztvárnil v poémě vyčerpávajícím způsobem komplikovanost revolučního procesu, a třeba ve zkratkách, náznacích, symbolech, drobných epizodách předjal takřka vše, co později analyticky vyjádřila sovětská próza. V jeho básnické osobnosti došlo ke šťastnému, výjimečnému ztotožnění génia s momentem obrovského společenského vztlaku, a v tento neopakovatelný okamžik vznikla básnická skladba.

[1] A. Tolstoj: Kulhavý kníže. Praha 1972, přel. T. Hašková, s. 26-27.

[2] A. Blok: Stichotvorenija i poemy. T. 1. Leningrad 1961, s. 43.

[3] I. Bunin: Tvé jméno je žena. Praha 1980, přel. T. Hašková a J. Zábrana, s. 142.

[4] A. Blok: Stichotvorenija i poemy. T. 2, s. 149.

[5] I. Bunin: Tvé jméno je žena, s. 144.

[6] A. Blok: Stichotvorenija i poemy. T. 1, s. 87.

[7] I. Bunin: Tvé jméno je žena, s. 58.

[8] P. Gromov: A Blok, jego predšestvenniki i sovremenniki. Moskva-Leningrad 1966, s. 468.

[9] Tamtéž, s. 671.

[10] Tamtéž, s. 673.

[11] B. Lavreňov: Jedenačtyřicátý. Sedmý satelit. Praha 1973, přel. T. Hašková, H. Wolfová, s. 14.

[12] Tamtéž, s. 27.

[13] Tamtéž, s. 95.

[14] A. Blok: Stichotvorenija i poemy, s. 415.

[15] Tamtéž, s. 429.

[16] B. Lavreňov: Jedenačtyřicátý, s. 17.

[17] A. Blok: Stichotvorenija i poemy, s. 418.